

Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi

Mefail HIZLI*

Giriş

İSLÂM medeniyetinin eğitim-öğretim kurumları arasında ilk basamağı sıbyan mektepleri oluşturmaktadır. Selçuklu birikimi üzerine bina edilmiş yapısıyla birçok alanda son derece başarılı hamleler gerçekleştiren Osmanlılar, Türk eğitim-öğretim tarihinin belki de en önemli gelişmelerine imza atmışlardır. Devletleşme ve müesseseleşme sürecinin en yoğun yaşandığı kuruluş dönemini müteakip yükseliş devrinde medreselerle birlikte mekteplerin de Osmanlı coğrafyasının en ücra kent ve kasabalarına son derece hızlı bir şekilde inşa edilmiş oldukları görülmektedir. Nerede bir medrese bina edilmişse, o bölgede birden fazla mektebin varlığını da kabul etmek gerekir.

Osmanlılar, 1326 yılında Bursa'yı alarak devletin başkenti yapmış ve ülkeyi ayakta tutmak için her sahada büyük hamlelere girişmişlerdir. Bu hamlelerin en önemlisi, bürokrasinin oluşması ve halka yönelik hizmetler verilmesinde birinci derecede müessir olan eğitim-öğretim kurumlarının açılması olmuştur.

Osmanlılar, fethettikleri her yerde, halkın dinî ve ilmî ihtiyaçlarına cevap verebilmek için cami, mektep ve medreseler inşa etmişlerdir. Bu alanda gerçekleştirilen atılıma, padişah ve yakınlarının yanı sıra sosyoekonomik durumları müsait kesimler de katılmış, böylelikle en küçük yerleşim birimlerine kadar bütün Osmanlı coğrafyasında yüzlerce, hatta binlerce eğitim-öğretim müessesesi açılmıştır. Bu konuda üç kıtaya yayılan ülkenin en şanslı bölgesi şüphesiz Anadolu olmuştur.

Osmanlı sıbyan mekteplerine kısaca bir bakış

Osmanlı klasik dönemi boyunca daha çok "muallimhâne", daha sonraları ise genelde "mektep" kelimesinin tercih edildiği bilinen sıbyan mektepleri için

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı.

mahkeme sicilleri ve vakfiyelerde “mektebhâne”, “dâru’t-ta’lîm”, “mahalle mektebi”, “beytü’t-ta’lîm” ve “küttâb” adlarının da kullanıldığı görülmektedir.

Diğer vakıf eserleri gibi, belli bir hukukî prosedürle kurulan mektepler, muallimine görev verilmesiyle birlikte faaliyete başlardı. Fiziksel büyüklüklerine göre mekteplerin yapımına harcanan miktarlar 10.000 ile 50.000 akçe arasında değişirdi.

Mektepler, eğer bir külliye içinde değil ise, genellikle sokakların kesiştiği yerlerde ve cami ile mescit yakınında yer alırlardı. Medreselerden farklı bir mimariyle yapılan mektepler daha çok evlere benzetilerek bir ya da iki katlı, kubbeli veya tonozlu, ahşap ya da kâgir olarak inşa edilirdi. Genellikle odaların yanısıra sofa, matbah, selâmlık, (akarsulu) havuz ve tuvaleti olan mektepler, içi meyveli ağaçlarla dolu bir bahçe içinde bulunurdu. Mekteplerin genelde ev mimarisinde yapılması, ilk kez evleri dışında uzun süreli bir eğitim-öğretim alacak küçük çocukların psikolojilerinin önemsenmesinden kaynaklanmaktaydı.

50’yi aşkın öğrenciyle ders yapılabilecek bir mekân büyüklüğüne de ulaşabilen mekteplerde, zemin tahta döşeme ile kaplanır, aydınlatma kubbelerdeki “tepe camları” ile sağlanır, içeride ayrıca öğrencilerin derslerde okudukları elifbâ cüzleri ile mushafların ve yine derslerle ilgili diğer araç-gereçlerin konulduğu dolaplar bulunurdu.

Osmanlı mektepleri daha ziyade sultanlar ile hanedana mensup diğer kişilerin yanısıra ticaret erbabı ve ilim adamları tarafından yaptırılırdı. Mektep kurucularının en az %10’unu hanımlar oluştururdu. Toplumun ihtiyacına paralel olarak inşa edilen mektepler sayesinde, daha ziyade maddî durumları elverişsiz ailelerin çocuklarına ve -vakfiyelerde çoğu zaman dikkatle vurgulandığı üzere- yetimlere tahsil yapma imkânı tanınmış oluyordu.

İlmiye teşkilâtının dışında tamamen bağımsız vakıf üniteler olan mekteplerde, berat alan *muallimler* hemen göreve başlar, eğitim-öğretimin aksamasına fırsat vermezlerdi. Mektep muallimlerinin bu göreve gelmek için, bir ölçüde günümüzün orta dereceli öğretimini karşılayan İbtidâ-i Hâric ve Hareket-i Hâric medreselerinden mezun olmaları yeterliydi.

Mektep vakfiyelerinde, iyiliklerle donanmış, kötülüklerden kaçınan, çocuk eğitiminde maharetli olmaları öngörülen ve eğitim-öğretim hizmetini aksatmamaları istenen muallimlerin, iffetli ve dindar olmalarına da özen gösterilmekteydi. Görevden azli gerektirecek bir davranış sergilemedikçe, hayat boyu aynı yerde görev yapabilen muallimlerin ölümleri halinde, yerleri boş bırakılmamakta ve nitelikleri uygun görülen bir kişi bu göreve getirilmekteydi. Meşru birtakım sebeplerle, izin alıp görevinden ayrılan muallimlerin, kendi yerlerine birilerini bulmaları gerekiyordu. Sıbyan muallimlerine, bazen vâki olan olumsuz davranışları sebebiyle görevlerinden el de çektiriliyordu.

Muallimler, mekteplerin bağlı bulunduğu vakfın ekonomik durumuna göre, 1-6 akçe arasında değişen miktarda yevmiye alıyorlardı. Mekteplerin büyük bir bölümü muallimlerine, genellikle 2-4 akçe arasında değişen günlük ücret ödüyorlardı. Muallimler ayrıca -buldukları mektepteki faaliyetlerini aksatmamak şartıyla- ek görevler de yapabiliyordu.

Muallime yardımcı olan *halifeler*, kendilerine verilen görevleri yerine getirmek ve muallimin derse gelemediği olağanüstü durumlarda dersleri devam ettirmekle görevli idiler. Halifede de muallimde aranan özelliklerin bulunması istenirdi. Günlük 1-3 akçe arasında değişen ücretler ödenen halifeler, herhangi bir nedenle vazifelerinden ayrıldıklarında vakit kaybetmeksizin yerlerine, sınavla seçilmiş bir başkası görevlendirilirdi.

Mekteplerde idarî mekanizmada ve iç hizmetlerde görev alan kişiler de bulunurdu. İdarî personel arasında, kurulduğu amaç doğrultusunda vakfın ve onun bütün birimlerinin idaresi için tayin olunan *mütevelli*; onun, vakfiye şartlarına göre hareket edip etmediğini ve vakfa zarar verecek davranışlar içine girip girmediğini kontrolle görevli *nâzır*, giriş çıkışları kontrol eden ve “danışma” görevini üstlenen *bevvâb*, temizlikle görevli *ferrâş* ve güvenlikten sorumlu *bekçi* görev yapardı. Bunlar dışında, mekteplerde sıklıkla rastlanan görevliler arasında, Kur’ân-ı Kerim’in belirli cüzlerini veya surelerini okumakla vazifeli *cüz-hânlar* ile *ihlâs-hânlar*, *müsebbihler* ve *vâiz* de bulunurdu.

Osmanlı sıbyan mekteplerinin en önemli ögesi olan öğrenciler, bu kurumlara 5-6 yaşlarında başlar ve en az 3-4 yıl süreyle eğitim-öğretim alırlardı. Mekteplerin daha çok “yetimler” ve “fakirler” için açılması öngörülmekle birlikte pratikte maddî durumları müsait olmayan ailelerin çocuklarına da bu imkânın tanındığı anlaşılmaktadır. Kız ve erkek öğrenciler mekteplerde beraber ders yaparlardı.

Öğrenci sayısının 9 ile 60 arasında değiştiği mekteplerde, vâkıflar yetim ve fakir çocuklar için belli miktarda karşılıksız burs verir, aynı yardımlarda bulunurlardı. Çocuklara yapılan bu tür yardımlarda ilk sırayı, genellikle dinî bayramların birinde olmak üzere, giyim-kuşam almaktaydı. Öğrencilere ayrıca vakıf kanalıyla ücretsiz yemek de verilirdi.

Vakfiye ve diğer belgelerden hareketle Osmanlı sıbyan mekteplerinde en önemli ders Kur’ân-ı Kerim’in öğretimi olmakla birlikte, dilbilgisi ve gramer (sarf-nahiv), yazı (hüsn-i hat), fıkıh/ilmihal, dinler tarihi, edeb/ahlâk, aritmetik derslerinin de okutulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin bu örgün boyutu dışında, yine aynı düzeydeki çocukları hedefleyen yaygın bir eğitimden de bahsedilebilir. Mekteplerin dışında, yine mekteplere benzer müfredatın takip edildiği bazı uygulamalar daha çok cami ve mescitlerde verilirdi. Ayrıca zaviyelerin de zaman zaman bu işe tahsis edilebildiği görülmektedir. Bu yaygın faaliyetlerin dışında,

ekonomik durumu müsait bazı ana-babaların, özellikle kız çocuklarının eğitim-öğretimi için özel muallimler tuttukları da bilinmektedir.¹

Klasik dönem boyunca genel çizgisini bu biçimde devam ettiren sıbyan mektepleri özellikle Tanzimat sonrasında bazı müdahalelerle karşı karşıya kalmıştır. 1824, 1838, 1845 ve daha sonraki tarihlerde sıbyan okullarını ıslah etmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. 1868 yılında İstanbul’da bir “Daru’l-Muallimîn-i Sıbyan” açılarak ilkokullara yetiştirilecek öğretmen konusunda önemli bir adım atılmıştır. 1869 yılında yürürlüğe konulan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile; yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için sıbyan okulları dışında ibtidâî okulları açmak ve sıbyan okullarını tedricen ve muhafazakâr zümrelerin dikkatini çekmeden “usûl-i cedîd” (yeni usûl) üzere ders verir duruma getirmek amacı güdülmüştü.

II. Abdülhamid devrinde hazırlanan Kanun-i Esasî’ye (1876) göre kız ve erkek çocuklarına ilköğretim mecburî hale getirilmiş ve böylece çocukların eğitim imkânlarından eşit şekilde yararlanması hukuken sağlanmıştı. 1879’da Maarif teşkilatında yapılan değişiklikle Maarif Nezareti bünyesinde “Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi” kurulmuştu. Bu, devletin ilköğretim konusuna özenle eğildiğinin bir göstergesiydi.

II. Mahmud tarafından 1824’te çıkarılan “Talim-i Sıbyân Hakkında Ferman”da ise öncelikle “zarûrât-ı dîniyye”nin öğretilmesi şart koşulmuş ve çocuklara Kur’an talimi, tecvid ve ilmihal okutulması istenmiştir. Daha önceleri uygulanmaya çalışılan “çocuklarını mektebe göndermek yerine bir sanat öğrenmesini isteyen ebeveynin cezalandırılması” hükmü, padişahın bu fermanyla daha da genişletilmiş ve böyle çocukları yanında çırak olarak çalıştıran kimselerin de aynı cezaya çarptırılması öngörülmüştü. Söz konusu uygulama, artık bu dönemden itibaren ilköğretimin zorunlu hale getirildiğini göstermektedir.

Osmanlı tarihi boyunca adında ve ders programlarında yaşadığı bazı küçük değişiklikler dışında işleyişini büyük ölçüde devam ettiren sıbyan mektepleri, klasik devrin bir hatırası olarak Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı sıbyan mektepleri üzerine yayınlar

Türkiye’de Osmanlı sıbyan mekteplerini bir müessese olarak ele alan araştırma ve incelemelerin tarihi pek eskilere gitmez. Konuyu müstakil olarak araştıran az sayıdaki çalışma da daha çok son 15-20 yıl içerisinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı mektepleri hakkında pek çok çalışmada tekrarlanagelen son derece yüzeysel malumatın temel kaynakları olarak da Osman Nuri Ergin’in

¹ Geniş bilgi için bkz. Mefail Hızlı, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, 1999, s. 27-86.

1939'da kaleme aldığı *Türk Maarif Tarihi* ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1965'te yayınladığı *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*'nda yer alan bilgiler gösterilmektedir. Sıbyan mektepleriyle alakalı bu kaynaklardan aktarılmakta olan bilgiler ise maalesef birkaç paragraf ya da birkaç sayfayı geçmemektedir.

Osmanlı mekteplerinin tarihine ve işleyişine dair son dönemlerde birçok üniversitenin ilgili fakültelerindeki akademisyenlerce duyulan ilgi, ortaya çıkan inceleme ve araştırmaların sayısını ve kalitesini de artırmıştır. Hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri konuya duyulan ilginin giderek çoğaldığını göstermekte ise de bu araştırmaların öncelikle yerel ve bölgesel olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Son yıllarda ortaya konulan çalışmalarla değişik bölgelerdeki şehir ve kasabalarda inşa edilen mektepler konusundaki bilgilerimiz artmıştır.

Osmanlı sıbyan mekteplerine dair araştırmaların sınıflandırılması

Osmanlı sıbyan mekteplerine dair yapılmış çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bazı konu başlıkları altında yoğunlaştıkları görülmektedir:

- a) Osmanlı sıbyan mekteplerinin tarihi gelişimi ve işleyişi
- b) Osmanlı sıbyan mekteplerinin katalog tasnifleri
- c) Osmanlı sıbyan mekteplerinin mimarî yapısı
- d) Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler
- e) Osmanlılarda mektep kültürü ve folkloru

Ana hatlarıyla bu başlıklar altında toplanmakla birlikte Osmanlı mekteplerine dair yapılan çalışmaların bazen birkaç başlığı birden ihtiva edebildiğini de belirtmek gerekir.

a) Osmanlı sıbyan mekteplerinin tarihî gelişimi ve işleyişi

Bu alandaki en önemli çalışmalar, daha önce de bahsi geçen Osman Nuri Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* ile İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı* adlı eserleridir. Bunlara ek olarak, yine birçok araştırmancının referansları arasında zikredilen, Türk eğitim ve bilim tarihini başlangıçtan yirminci yüzyıl sonuna kadar *Türk Eğitim Tarihi* adıyla geniş bir şekilde değerlendiren Yahya Akyüz'ün eseri de önemlidir.

Bu kategoriye -bazı sübjektif değerlendirmeleriyle birlikte- Nafi Atuf Kansu'nun *Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*'si ile Faik Reşit Unat'a ait *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* gibi eserleri de ilâve etmek gerekir.

Genel anlamda Osmanlı müesseseleri, özel anlamda da Osmanlı sıbyan mektepleri üzerinde yapılmış araştırmalar sayısal bakımdan azdır. Tarafımızdan hazırlanan ve 1999 yılında basılan *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Kla-*

sik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri adlı eser, işte böyle bir boşluğu doldurmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu kitap, “klasik dönem” olarak adlandırılan, Osmanlıların ilk üç yüzyıllık dilimini kapsamaktadır. Osmanlı coğrafyasının ilk başkenti ve devletin her alanda kurumsallaşmasını yaşadığı ilk şehir olması sebebiyle Bursa'nın diğer kentlere de örneklik üstlendiği açıktır.

Araştırma, başlığında da yer aldığı gibi Bursa Mahkeme Sicillerinden hareketle hazırlanmış olup kaynakları arasında vakfiyeler ile diğer yazma ve basma eserler de bulunmaktadır. Osmanlı sıbyan mekteplerinin işleyişini Bursa ölçeğinde değerlendiren bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Osmanlı öncesi ilköğretimin ele alındığı Birinci Bölümde, asr-ı saadetten Osmanlılara uzanan süreçte, eğitim-öğretim kurumları içinde yer alan mektep ya da küttâbın geçmişine yer verilmiştir. İkinci Bölümde, Osmanlı klasik döneminde ilköğretim konusu, Bursa'daki sıbyan mekteplerinin işleyişinden hareketle, belli başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölümde, mektep kavramı, mekteplerin inşâ ve tamirleri, fiziksel yapıları, coğrafi dağılımları ve kurucuların özelliklerinin yer aldığı “Mektep”; muallim ve halifenin oluşturduğu öğretim personeli ile idarî görevlilerin ele alındığı “Mektep Kadrosu”, değişik yönleriyle incelenen “Öğrenciler” ve öğretim programları üzerinde durulmuş, ayrıca mektep dışında gerçekleştirilen yaygın öğretim konusunda özet bilgi verilerek konu bütünlüğünün sağlanması amaçlanmıştır. Üçüncü Bölümde ise, Bursa'da ilgili dönemde tespit edilen 134 adet mektep hakkında bulunabilen ilk elden bilgiler, alfabetik bir tarzda ele alınmıştır.

Sözkonusu araştırmada sadece Bursa Mahkeme Sicilleri ile yetinilmesi ve diğer arşiv kaynakları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelere yeterince müracaat edilememiş olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Osmanlıların ilk üç yüzyılını mektepler bazında incelemeyi hedef edinen bu çalışmanın, XVII. yüzyıldan Cumhuriyet dönemine kadar yapılacak çalışmalarla desteklenmesi durumunda daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Bu kategoride zikredilmesi gereken araştırmalar arasında 1986'da yüksek lisans tezi olarak Hasan Akgündüz tarafından hazırlanan “Sıbyan Mektebi” başlıklı tez çalışması da bulunmaktadır. Çalışmada başta vakfiyeler, fermanlar, nizamnameler, talimatnameler ve diğer resmî belgeler olmak üzere, konuyla ilgili literatüre ulaşılmaya çalışılmıştır. Öncesi ve sonrasıyla sıbyan mektebini konu alan araştırma üç bölümden oluşmaktadır.

Tarih boyu değişik medeniyetlerdeki ilköğretim anlayışının ve okul kavramının tartışıldığı Birinci Bölümden sonra, Osmanlı ilköğretimi ve sıbyan mekteplerinin değerlendirildiği İkinci Bölüm yer almaktadır. Bu bölümde ayrıca kronolojik çerçevede konu, değişme ve gelişmeleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise teşkilât ve işleyiş bakımından sıbyan mekteplerinin karakteristik yönleri ele alınmıştır. Bu bağlamda sıbyan mektep-

lerinin tanımı ve kuruluş hedefleri, öğretim programı, öğretim yöntem ve teknikleri, mektep çevresi ve yapı özellikleri, öğrenciler ve görevliler, mekteplerin yönetimi, denetimi ve malî durumları incelenmiş ve bir sistem analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın yapıldığı tarih dikkate alınırca, sıbyan mekteplerinin tarihine ve işleyişine dair akademik anlamda önemli ve başarılı bir çalışma olduğu kanaatindeyiz. Yüksek lisans tezi olarak başarılı bir çalışma olmakla birlikte yüzeysel görünümünden arındırılarak derinlik kazandırılması gereken bir araştırma olduğu zannını vermektedir.

Bunlar dışında, İbrahim Bozdemir'in 1991'de yüksek lisans tezi olarak hazırladığı "Osmanlı Sıbyân Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim" çalışması bulunmakta olup, sıbyan mekteplerinde eğitim-öğretim, bu okulları hazırlayan sosyal ortam, şehircilik ve mimarî açılarından sıbyan mektepleri ve bu kurumlar da eğitimi düzenleme çalışmalarının ele alındığı bölümlerden oluşmaktadır.

b) Osmanlı sıbyan mekteplerinin katalog tasnifleri

Bir şehrin sıbyan mekteplerini ortaya çıkarmak için mutlaka bazı arşiv malzemelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Başta vakfiyeler ve mahkeme sicilleri olmak üzere matbu ve yazma eserlerden de faydalanılarak mekteplerin katalog bilgileri ve işleyişi hakkında bilgiler elde edilebilir. Bu kategorideki en kapsamlı çalışma, yukarıda bahsedilen *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri* adlı eserdir. Bursa'da tesbit edilen mektepler, anıldıkları adlarla alfabetik olarak sıralanmıştır. Mektepler ile ilgili bilgi verilirken, kurucusu/vâkıfı, bulunduğu yer, kısaca tarihî geçmiş aktarılmakta, -vakfiyesi varsa- mektep, personel ve öğrenciler için öngörülen şartlar belirtilmektedir. Kuruluş tarihlerindeki belirsizlikler sebebiyle, mekteplerin bu tür bir düzen içinde verilmesi uygun görülmüş ve böylece mektepler hakkında elde edilen katalog bilgileri belli bir çerçeveye yazıya dökülmüştür.

Bu eserin dışında Osmanlı sıbyan mekteplerini lokal ve dönemsel bazda inceleyen bazı araştırmalar da yapılmıştır. Sözelimi, Nuray Kılıç'ın 2002'de hazırladığı "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinde, İstanbul'da ilgili yüzyıldan günümüze ulaşan 13 sıbyan mektebiyle, ulaşamayan 10 mektebin katalog bilgileri yer almaktadır. Ancak bu çalışma, mektepleri daha çok mimarî açıdan incelemesiyle dikkat çekmektedir.

Mustafa Murat Öntuğ'un, 18. yüzyılın ilk çeyreğiyle ilgili hazırladığı "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)" adlı makalesi de bu kategoride hatırlanmalıdır. Uşak merkez ve köylerindeki 27 sıbyan mektebinden bizi haberdar eden bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki hurufât defterleri son derece önemlidir. Kazalara

göre kadıllardan gelen her türlü bilgilerin özet olarak geçirildiği bu defterler Osmanlı taşra teşkilâtı bakımından ihmal edilemeyecek kaynaklar arasındadır. Bu defterlerde sıbyan mekteplerinin yanı sıra diğer eğitim-öğretim kurumları olan medreseler hakkında da kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Yine bu defterlerde Osmanlı taşrasındaki bir kazada, müderris, imam, müezzin, muallim-i sıbyan, zaviyedar vb. görev alan kişilerin adları ve bunların büyük bir kısmının ölüm tarihleri yer almakta, görev yapan kadı, naib ve diğer kişilerin tayin biçimleri, görevde kalış süreleri, aldıkları ücretler, ayrılış sebepleri vs. bilgiler bulunmaktadır.

c) Osmanlı sıbyan mekteplerinin mimarî yapısı

Bu grup içinde öncü araştırma Ekrem Hakkı Ayverdi'ye aittir. Bir başvuru kaynağı durumunda olan ve 1972-1982 yılları arasında büyük bir emek mahsulü olarak yayına hazırlanan eser dört ciltten oluşmakta ve *Osmanlı Mimarisi* üst başlığını taşımaktadır. Osmanlı coğrafyasında medeniyetin simgesi olan bütün mimarî eserlerin yanında mekteplere de yer verilen kitap dizisi kronolojik dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu kaynakta mekteplere dair kısım, diğer dinî, sosyal ve kültürel eserlerde olduğu gibi, Başbakanlık Arşivi'nden elde edilen belgeler ve ilgili şehirlerin mahkeme sicillerinden -kısmen de olsa- istifade edilerek kaleme alınmıştır. Osmanlı coğrafyasının tamamında tespit edilen sınırlı sayıda mektebi, kronolojik sırayla, kasabalara varıncaya kadar tasnif eden bu eser, referansları bakımından güçlü olup bilimsel anlamda klasikler arasına girmiştir.

Özgönül Aksoy'un *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme* adıyla 1968 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları tarafından neşredilen eseri bu kategoride hatırlanması gereken önemli bir çalışmadır. Doktora tezi olarak kabul edilen bu araştırma yedi bölüme ayrılmıştır. Sıbyan mekteplerinin kurumsal olarak tarihî sürecine yer verilen ilk iki bölümden sonra Üçüncü Bölümde Osmanlı sıbyan mekteplerini hazırlayan sosyal ortam ele alınmıştır. Dördüncü bölümde İstanbul'da yapılmış ilk sıbyan mektepleri ve daha sonraki dönemlerde inşa edilen sıbyan mektepleri haritalar eşliğinde tanıtılmaktadır. Bu bölümde 150 civarındaki mektebin, bulunduğu yer, inşa tarihi, yaptırın ve bugünkü durumuna dair sorulara cevap verilerek katalog haline getirilmiştir. O tarihte mevcut olanların fotoğrafları da çalışmada yer almaktadır. Araştırmanın temel bölümünde ise sıbyan mekteplerinin ortak nitelikleri ve konuya ilişkin tartışmalar ele alınmıştır. Bu bölümde, çeşitli örneklerle yerleşme, planlama ve konstrüksiyon özellikleri araştırılmış ve bu hususlar günümüzün mimarî görüşleri içinde değerlendirilmiştir. Daha sonraki bölümlerde ise eğitimin Avrupa'daki gelişimi üzerinde kısaca durulmuş ve pedagoji, mimarlık ve sosyoloji gibi alanlardaki görüşlerin Osmanlı sıbyan mekteplerine

uygulanması durumunda ulaşılan ilginç sonuçlara yer verilmiştir. Eserin sonuç bölümünde ise İstanbul'da harap ve sağlam olarak bulunan sıbyan mekteplerinin hangi amaçlarla kullanılabileceğine dair görüşler ileri sürülmüştür.

Aksoy'un 40 yıl önce hazırlamış olduğu bu araştırma Osmanlı sıbyan mekteplerini mercek altına alan öncü çalışmalardan biridir. Dönemin şartları dikkate alındığında gayet başarılı sayılacak bu incelemede mimarlık açısından ortaya konulan değerlendirmeler son derece önemlidir. Her bir mektep hakkında verilen bilgilerin biraz daha detay içermesi durumunda çalışma çok daha zengin bir kimliğe bürünebilirdi. Bununla birlikte, İstanbul sıbyan mektepleri hakkında yapılacak araştırmalarda, gerek ulaşılan sonuç ve değerlendirmeler gerekse 40 yıl öncesinin vaziyetlerinin tesbiti bakımından bu çalışmanın vazgeçilmez bir kaynak olduğu şüphesizdir.

Öte yandan, aynı kategoride zikredilebilecek başka araştırmalar da vardır. Sözelimi, Nuray Kılıç'ın "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezinde, 18. yüzyıl Osmanlı mimarîsi ve inşa edilen sıbyan mektepleri hakkında bilgi verilmiş ve bu yüzyılda yapılan sıbyan mektepleri mimarî bakımdan ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda ilgili yüzyılda tesbit edilen mektepler, yerlerinde görülerek incelenmiş, fotoğrafları ve slaytları çekilmiş, daha sonra ise belirlenen yapılarla ilgili çizim ve rölöveler gerçekleştirilmiştir. Günümüzde mevcut olmayanların da fotoğrafları elde edilmeye çalışılmıştır. 18. yüzyıldan günümüze gelebilen ve gelemeyen toplam 23 İstanbul sıbyan mektebi; yapanın ve mimarın adı, bulunduğu yer, yapılış ve onarım tarihi, kitabe bilgisi, mektep ve kurucusu hakkında kısa tarihî bilgi, plan, strüktür ve örtü sistemi, kullanılan malzeme, süslemeler ve değerlendirme başlıklarıyla değerlendirilmiştir.

d) Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler

Bazı bilim adamları tarafından 10-15 yıl öncesine kadar dillendirilen Osmanlılarda örgün tarzda mekteplerin bulunmadığı ve dolayısıyla Osmanlı klasik döneminde çocuklara ciddi bir eğitim-öğretimin verilmediği yolundaki bazı iddiaların geçerliliğinin olmadığı ve bu olumsuz düşüncelerin bilgi eksikliğine dayandığı, yapılan bazı bilimsel çalışmalarla ortaya konulmuştur. Sözelimi, Bursa mekteplerinde uygulanan ders programları içinde yer alan dersleri değerlendiren bir bildiri, bu konuyu net olarak cevaplamaktadır. Bu kentteki uygulamanın, aynı zamanda Osmanlı coğrafyasının hemen tamamı için de bir izdüşüm oluşturduğu kuvvetle muhtemeldir. Tarafımızdan hazırlanan ve "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)" başlığını taşıyan bildiri 1999'da İstanbul'da düzenlenen "Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi"nde sunulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı sıbyan mekteplerinde okutulan dersler, klasik dönem baz alınarak ve

mahkeme sicillerine yansıyan vakfiye suretleri incelenerek değerlendirilmiştir. Buna göre ilgili dönemde okutulduğu belirlenen dersler şöyleydi:

Öncelikle mekteplerde, tecvidine (okunma ilkeleri) özen gösterilen bir *Kur'ân-ı Kerim* dersi vardı. Namaz ve diğer ibadetlerde gereksinim duyulması sebebiyle Kutsal Kitab'ın öğretimine dikkat ediliyordu. Mekteplerde verildiği kesin olan dersler arasında *dilbilgisi* ve *gramer* (sarf-nahiv) ile yazının öğretimi de bulunuyordu. Sadece yazının öğretilmesiyle kalınmamakta, *hüsn-i hat* denilen güzel yazı da gösterilmektedir. Yazıya ek olarak, basit *aritmetik* kuralların ve özellikle dört işlemin verildiğini de düşünüyoruz. Bu dersler dışında, öğrencilerin “helâl” ve “haram” anlayışlarını pekiştirmek ve hayatın her alanını kapsayacak tarzda karşılaşılabilecek problemlere basit çözümlerin öğretildiği *fıkıh (ilmihal)* da vardı. Yine öğrenciler, İslâm'ın dışındaki diğer dinlere ait bilgi edinebildikleri *dinler tarihini* almak suretiyle, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (as) kadarki tarihsel süreci -algılayabileceği tarzda- öğreniyorlardı. Son olarak, çocuk kişiliğinin İslâmî değerler doğrultusunda yönlendirildiği *edeb / ahlâk* dersi de okutulmaktaydı.

1274/1857-1858 senesinde sıbyan mekteplerinde okutulduğu bilinen ders kitapları hakkında da bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla büyük bir yaygınlık kazanmış *Sübha-i Sıbyân* adlı ders kitabı, sıbyân mekteplerinde okuyan öğrencilerin Arapça kelimelerin Türkçe karşılığını kolay ve zevkli bir şekilde öğrenmelerini sağlayan, öğretici ve ezberlenmesi kolay bir okul sözlüğü biçimindeydi. Bu ve benzeri sözlükler üzerinde dikkat çeken akademik çalışmalar ortaya koyan Atabey Kılıç'ın, 2006'da *Türkoloji Dergisi*'nde yayınladığı ve bir dizi makaleyle zenginleştirdiği “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -1- (İnceleme)” adlı çalışması önemlidir.

Makalede, Türkiye kütüphanelerinde yapılan kaba bir taramada *Sübha-i Sıbyân*'ın 60'tan fazla yazma nüshasının bulunduğuna işaret eden Kılıç, bu eserin bilindiği kadarıyla 32 kez basıldığını, bu rakamın eserin ne denli ilgi gördüğünün göstergesi olduğunu ve bu kadar çok sayıda baskısı yapılan bir manzum sözlüğün nadir sayılabileceğini belirtir.

Bilindiği gibi manzum sözlüklerin önemli bir kısmı sadece sıbyan mekteplerinde okutulmakla kalmamış, tekke, dergâh, medrese gibi müesseselerde de rağbet görmüştür. Bu meyanda *Sübha-i Sıbyân* dışında Fatih devrinden Kanunî dönemine, hatta daha yakın zamanlara kadar nazmedilmiş Arapça ve Farsça sözlükler arasındaki *Tuhfe-i Şâhidî*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî* gibi eserler de eğitim tarihimizde önemli roller üstlenmiştir.

f) Osmanlılarda mektep kültürü ve folkloru

Bu konuda özellikle son dönemde yazılmış bir eserden söz etmek gerekir. Zikredeceğimiz çalışma, daha önce hacmi itibarıyla küçük olan bir eserin ge-

nişletilmiş şeklinden ibarettir. İsmail Kara ve Ali Birinci'nin ortaklaşa hazırladıkları *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle / Sıbyan Mektepleri - Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler* adlı eser, şu ana kadar konuyla ilgili yapılan derlemelerin en iyisini oluşturmaktadır. Mahalle mekteplerinin merasimleri, gelenekleri, eğitim-öğretim tarzı, mimarîsi, folkloru, binaları, eşyası vs. hususlarda ilginç bilgilerin yer aldığı eser iki ana bölümden müteşekkildir. Adı geçen derlemenin Birinci Bölümünde mahalle mekteplerinin tarihi, mahalle mekteplerinde yaşanmış hatıralar ve yorumlar aktarılmış, İkinci Bölümde ise mahalle mektepleri hakkındaki deneme ve tetkik yazılarına yer verilmiştir. Sözgelimi, mahalle mektebinin ilk adımı ve başlangıç merasimi olan “Âmin Alayı” ya da başka bir deyimle “Bed’-i Besmele Cemiyeti”nin birçok ünlü kişinin çocukluklarına nasıl yansıdığı, kitapta örneklerle aktarılmaktadır. Meselâ, eskilerin unutamadığı en önemli hadiselerden biri olduğu bilinen Âmin Alayı tecrübesi, Halide Edip Adivar'ın hatıralarında şu satırlarla ifade edilmektedir:

Babam beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde bir mektebe başlama hazırlanması doğurdu. O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirilirdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde elifba cüz'ü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelir ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle:

‘Şol cennetin ırmakları / Akar Allah deyu deyu / Cennette huri kızları / Gezer Allah deyu deyu’ diye çocukluğumuzun en meşhur ilahisini söylerler, her mısrasının arkasından küçükler de “amin, amin” diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırırlardı. (s. 75)

Kara ile Birinci'nin derlediği eserde geçmişte yaşayan daha pek çok tanınmış kişinin mahalle mektebi hatıralarına yer verilmektedir: Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in “İstanbul Çocukları”, Hasan Âli Yücel'in “İlk Hocam”, Yahya Kemal Beyatlı'nın “Hayatımın Bazı Seneleri”, Sermet Muhtar Alus'un “İlahilerle Mektebe Başlayış” ve Sadri Sema'nın “Mektebe Başlama ve Amin Duaları” makaleleri kitapta bulunanlardan sadece birkaçı.

Osmanlı coğrafyasının değişik yörelerinden yer yer örnekler verilmekle birlikte eserde yer alan hatıraların büyük bir bölümü İstanbul'daki mekteplerle sınırlı görünmektedir. Anadolu'nun diğer kentleri, Rumeli ve diğer coğrafyadaki Osmanlı mekteplerindeki durumu yansıtacak çalışmaların yeterince yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Türk-İslam kültür çevresinde ortaya çıkıp gelişen kurumlardan biri olan Osmanlı sıbyan mektepleri hakkında bilinenler maalesef yeterli değildir. Konuyla ilgili az sayıda inceleme bu alanda alınması gereken mesafeyi de göster-

mehtedir. Bazı kaynaklarda yer alan ve pek çok araştırmada da tekrarlanagelen bilgiler çerçevesinde Osmanlı sıbyan mekteplerinin yeterince aydınlatılabileceğine inanmak güçtür. Osmanlı medreselerini daha iyi değerlendirebilmek için de bunların bir alt kurumu olan mekteplerin, tarihî gelişimi, işleyişi, kültürü, folkloru, mimarîsi vs. ile sorgulanması artık bir ihtiyaçtır. Son zamanlarda Osmanlı mekteplerinin değişik yönleriyle ele alındığı akademik çalışmaların giderek artması sevindiricidir. Özellikle Osmanlı arşivinden (mahkeme sicilleri, vakfiyeler vb.) hareketle hazırlanacak araştırmaların, mekteplerin tarihi ve işleyişi hakkında pek çok belirsizlikleri ortadan kaldıracığı ve bu kurumları daha objektif değerlendirmemize imkân vereceği kanaatindeyiz.

Bibliyografya hakkında açıklama

Osmanlı sıbyan mektepleri deyimiyle eğitim sisteminin ilk basamağı olan ilkokullar kastedilmektedir. “Mektep” kelimesi Osmanlı eğitim sisteminde bazen orta okulu, bazen da liseyi ifade etmekte ise de bu araştırmada kastedilen ilkokullardır. Ülkemizde son asırda yapılan çalışmaların esas alındığı bu bibliyografyada daha önceki dönemlerde yazılanlar kapsam dışı tutulmuştur. Ayrıca, çalışmanın sadece küçük bir bölümünü mekteplere tahsis eden, mektepleri büyük ölçüde eksene almayan ikincil kaynaklar da bibliyografyada gösterilmemiştir. Tamamen folklorik ve hiçbir akademik değeri bulunmayan çalışmalar da mümkün olduğunca tasnif dışı tutulmuştur. Bu literatürün Osmanlı ilköğretimi ve sıbyan mektepleri alanında yapılacak çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz. Bu bibliyografyada unutilan ve ilave edilmesi gereken kaynakların bulunması tabiidir; konuyla ilgili tamamlayıcı bilgilere her zaman açık olduğumuzu belirtmek isteriz.

Osmanlı Sıbyan Mektepleri Üzerine Seçilmiş Bibliyografya

- Ahmed Halid (Muallim), “İbtidâî Mekteplerimizin Islahı ve Tâli Mektepler”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 28, 29, 30.5.1923.
- Ahmed Rasim, *Falaka (Okul Anılarından Seçmeler)*, İstanbul, 1980.
- Ahunbay, Zeynep, “Mimar Sinan’ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Dar’ül-Kurrular, Mektepler”, *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, İstanbul, 1988, s. 239-275.
- Akbayar, Nuri, “1811’de Mahrusa-i Galata’da Tekkeler ve Mektepler”, *Tarih ve Toplum*, 1996, c. 25, sy. 149, s. 16-20.
- Akçe, Zübeyr, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Dönemindeki Eğitim Müesseseleri Üzerine Bir Deneme”, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi SBE, 1995.
- Akgündüz, Hasan, “Sıbyan Mektebi”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 1986.
- Akgündüz, Hasan, “Vakıf Geleneğimizde Eğitim Hizmetleri”, *Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 Kasım 1992, s. 27-39.

- Akın, Adem, "Münif Efendi'nin 'Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan' Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma", *Erdem : Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 1989, c. 5, sy. 14, s. 517-547.
- Akın, Hayri, "Tanzimat Dönemi Medrese ve Mekteplerinde Din Eğitimi ve Öğretimi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1996.
- Akkutay, Ülker, "Osmanlı Devletinin Son ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Eğitim Sistemine Genel Bir Bakış", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Ankara, 1991, s. 95-110.
- Akozan, Feridun, "Türk Külliyyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 1969, sy. 8, s. 303-308.
- Aksel, Malik, "Eski Mahalle Mektepleri", *Eğitim Hareketleri*, 1956, sy. 18-19, s. 14-15.
- Aksoy, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e)*, 8. bs., İstanbul, 2001.
- Akyüz, Yahya, "İstanbul Sıbyan Mekteplerinin 1809'daki Durumuna İlişkin Bir Belge", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1983, c. XVI, sy. 2, s. 1-10.
- Albayrak, Sadık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Mekteplerinin Küşadı", *Diyanet Dergisi*, 1972, c. XI, sy. 4, s. 236-244.
- Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya, 1998.
- Arıbaş, Sebahattin, "Başlangıçtan II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri (İlköğretim Okulları)", *Yeni Türkiye (Özel Sayı)*, 2000, c. VI, sy. 32, s. 711-716
- Arıbaş, Sebahattin, *Fatih Dönemine Ait Aksaray Vakıflarını Tespit Eden Hicri 881 : M.1479-1477 Tarihli Defterdeki Örgün ve Yaygın Eğitim Kurumları*, İstanbul, 1999.
- Asimov, Mücahit, "Kosova Salnamelerinde Yazıldığına Göre Kosova Vilayetindeki Mektepler", *Çevren Dergisi*, 1981, c. VIII, sy. 30, s. 27-37.
- Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.
- Ateş, İbrahim, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi*, 1982, c. XIV, s. 29-100.
- Ateş, İbrahim, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, 1982, c. XV, s. 55-88.
- Ay, Elif, "1908-1914 Yıllarında Mekteplilerin Medreseye Yönelik Bakışı (Değerlendirmeleri)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2002.
- Ayanzade, N. Ekrem, *Ahvâl-i Maarif*, İstanbul, 1326.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi -Kuruluşlar ve Tarihçeler-*, Ankara, 1948.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, IV, 3. Kitap, İstanbul, 1981.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, IV, 4, 5, 6. Kitap, İstanbul 1982.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul, 1966.

- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II. Sultan Murad Devri II*, İstanbul, 1972.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III*, İstanbul, 1973.
- Baltacı, Cahid, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Yeni Türkiye (Özel Sayı)*, 1996, c. II, sy. 7, s. 467-470
- Baltacı, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, Ankara, 2002, c. XI, s. 446-462.
- Baltacı, Cahit, "Mektep: Osmanlılar'da Mektep", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. XXIX, s. 6-7.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *İbtidai Mektepler: Nasıl İhya Edilir, Maarif Hakkında Layihalar*, İstanbul, 1339.
- Barıştı, H. Örcün, "Süleyman Halife Sıbyan Mektebi ve Çeşmesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VII, s. 93.
- Başar, Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Çağdaş İlk ve Orta Öğretim Kurumlarının Kuruluşu (1839-1876)", *Askeri Tarih Bülteni*, Şubat 1992, c. XVII, sy. 32, s. 55-80.
- Bengü, İsmail, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1773'ten 1923'e Kadar Medreseler ve Mekteplerde Sivil Öğretim Gelişmesi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi DTCF, 1965.
- Berker, Aziz, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, Ankara, 1945.
- Birinci, Ali, "Türkiye'de Mektep Tarihçiliği ve Mir'at-ı Mektep-i Tıbbiye'nin Yeni Neşri", *Dergâh*, 1991, c. II, sy. 20, s. 21.
- Birinci, Ali, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mekteb-İlâhileri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi: Bildiriler IV*, Ankara, 1982, s. 37-57.
- Birinci, Ali ve İsmail Kara, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, İstanbul, 1997.
- Birinci, Ali ve İsmail Kara, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle / Sıbyan Mektepleri - Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler*, İstanbul, 2005.
- Bozdemir, İbrahim, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Eğitim ve Öğretim", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 1991.
- Cantay, Tanju, "Aydın'da Fatma Hatun Sübyan Mektebi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 1979, c. II, sy. 6-7, s. 25-27.
- Cicioğlu, Hasan, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim*, Ankara, 1982.
- Daye Hatun Sıbyan Mektebi Kağıthane*, İstanbul: Kağıthane Belediye Başkanlığı, 2007.
- Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede Bulunan Mekâtib-i Sıbyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkebe Olmak Üzere Teşkil Olunacak Meclis-i Tedrisiye Şubelerinin Suret-i Teşkiliyle Vazifeleri Hakkında Talimattır*, İstanbul, 1292.
- "Divan Yolunda Hacı Yusuf Efendi Sıbyan Mektebi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 1958, sy. 193.
- Doğan, Recai, "Osmanlı'nın Son Döneminde Açılan Mekteplerde Din Dersinin Tarihi Gelişimi (1773-1923)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 1994.
- Doğan, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. XXXVII, s. 407-442.

- Doğan, Recai, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketlerinde Din Eğitimi-Öğretimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c. XXXVIII, s. 410-435.
- Durbanlı, Y. Y., "İstanbul Kütüphaneleri ve Sıbyan Mektepleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1963.
- Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-ı Tedrîs", *İlmiye Sâlnâmesi*, İstanbul, 1334, s. 642-651.
- Emin Bey, "İlk tedarisat" (Konferans metni), *Akşam Gazetesi*, 15.9.1926.
- Er, Hamit, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, İstanbul, 1999.
- Ercan, G., "İstanbul Sıbyan Mektepleri", Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, 1967.
- Erdem, Mehmet Dursun, "Osmanlı Dönemi Manzum Çocuk Sözlükleri ve Bir Lugât-ı Sıbyân Yazması", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, Ağustos-Eylül 2005, c. IX, sy. 104-105, s. 178-189.
- Ergin, Osman Nuri, *İstanbul Mektepleri ve İlim Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısı ile Türkiye Maarif Tarihi I-V*, İstanbul, 1939-1943.
- Ergin, Osman, *Türk İmar Tarihinde Vakıflar*, İstanbul, 1944.
- Ergin, Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul, 1939.
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.
- Ergün, Mustafa, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Eğitim Sisteminin Gelişimine Mukayeseli Bir Bakış", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, Tebliğler (12-15 Nisan 1999)*, İstanbul: IRCICA, 2001, s. 89-102.
- Eyice, Semavi, "Mektepler: Sıbyan Mektepleri", *İslâm Ansikloedisi*, İstanbul, 1977, c. V/II, s. 107-114.
- Eyice, Semavi, "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri III: Papazoğlu Mescidi, Ömer Efendi Namazgahı, Nevşehirli İbrahim Paşa Mektebi ve Sebili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1979-1980, sy. 10-11, s. 152-176.
- Eyice, Semavi, "Cevri Kalfa Mektebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. VII, s. 461-462.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. II, s. 463.
- Eyice, Semavi, "Saliha Hatun Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VI, s. 429.
- Fikret, Halil, *Terbiye ve Tedris Tarihi I-II*, İstanbul, 1930.
- Galitekin, Ahmed Nezih (haz.), *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Cami, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhane, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmaratları*, İstanbul, 2003.
- Gelişli, Yücel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, Ankara, 2002, c. XV, s. 35-43.
- Gökbilgin, Tayyib, *Edirne ve Paşa Livası: Vakfiyeler Bölümü*, İstanbul, 1952.
- Gülsevin, Gürer, "1709 Tarihli Türkçe Manzum Bir Sıbyan Mektebi Ders Kitabı", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1987, sy. 1, s. 240-263.

- Gültekin, Gülbin, “Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VII, s. 550-551.
- Günyol, Vedat, “Mektep”, *İslam Ansiklopedisi*, c. VII, s. 652-659.
- Hasan Hikmet, “Derecat-ı Tahsilide Mekteb Medrese Farkı”, *Sebilürreşad*, 1339 (1923), c. XXI, sy. 536-537, s. 125-127.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Dönemi Bursa’ında Eğitim-Öğretim Vakıfları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c. VII, sy. 7, s. 183-191.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. V, s. 207-217.
- Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Bursa, 1999.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999)*, Tebliğler, İstanbul: IRCICA, 2001, s. 109-115.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Çocuklarında Mektep Kültürü”, *Uludağ Üniversitesi 2. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, (Bursa, 20-22 Ekim 2005)*, Bildiri Kitabı I-III, c. I, s. 117-130.
- Hızlı, Mefail, “XV. Yüzyıldan Günümüze Ulaşan İki Osmanlı Mektebi”, *Bursa Araştırmaları, Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, Kış 2007, s. 9-11.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, E. İhsanoğlu (ed.), İstanbul, 1994, c. II, s. 223-361.
- İleri, Turgut, “Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Amasya’da Eğitim ve Eğitim Kurumları”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 1998.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, İstanbul, 1340.
- (İnançalp), Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, E. Erüz (haz.), İstanbul, 1978.
- İpşirli, Mehmet, “İlmiye Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, E. İhsanoğlu (ed.), İstanbul, 1994, c. I, s. 247-279.
- (Kansu), Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1930.
- (Kansu), Nafi Atuf, *Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, I-II, İstanbul, 1968.
- Kardaş, R., “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 509-510.
- Kargı, Haluk, “Zevki Kadın Sıbyan Mektebi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VII, s. 549.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı’da Eğitim-Öğretim*, İstanbul, 2004.
- Kılıç, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi ‘Hediyetü’l-İhvân”, *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, 2006, c. I, sy. 1, s. 19-28.
- Kılıç, Atabey, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân”, *Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 6-7 Mayıs 2005*, Urfa (Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu), Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, 2006, s. 186-199.
- Kılıç, Atabey, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -1- (İnceleme)”, *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, 2006, c. I, sy. 2, s. 81-100.

- Kılıç, Atabey, "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -2- (Metin)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, 2007, c. II, sy. 1, s. 29-71.
- Kılıç, Atabey, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, 2007, c. II, sy. 2, s. 410-475.
- Kılıç, Nuray, "XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi SBE, 2002.
- Koçer, Hasan Ali, *Eğitim Tarihi I*, Ankara, 1981.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul, 1991.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1966, sy. 2, s. 24-28.
- Kodaman, Bayram ve Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılda Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 475-496.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1988.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, İstanbul, 1967.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Üsküdar Tarihi*, I-II, İstanbul, 1977.
- Kuban, Doğan, "Recai Mehmed Efendi Sıbyan Mektebi ve Sebili", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VI, s. 311.
- Kut, A. Turgut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1978, c. II, s. 55-84.
- Lütfü, M., "Tanzimattan Sonra Türkiyede Maarif Teşkilatı", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1926, c. XVII, sy. 949.
- Maârif-i Umûmiye Nezâreti Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredâtı*, İstanbul, 1329.
- Maârif-i Umûmiye Nezâreti Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredâtı, Altı, Beş, Dört ve Üç Dersaneli ve Muallimli Mekteblere Mahsus*, İstanbul, 1330.
- Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338/1922.
- Mehmed Asım, "İlk Tedrisat Mektepleri Altı Seneden Beş Seneye Niçin Tenzil Edildi?", *Vakit Gazetesi*, 22.10.1924.
- Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, *Sübha-i Sıbyân*, İstanbul, 1308-1311.
- Mehmed Lütfü, "Tanzimattan Sonra Maarif Teşkilatı", *TOEM*, 1 Eylül 1926, c. XVII, sy. 94, s. 302-317.
- Mehmed Necîb, *Hediyyetü'l-İhvân fî Şerhi Sühbatı's-Sıbyân*, İstanbul, 1310.
- Mehmed Şükrü, "Medrese Mekteb Birleşmesi", *Sebilürreşad*, 1913, c. XI, sy. 285, s. 399-400.
- Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Talimâtnamesi*, İstanbul, 1331.
- Mekâtib-i Sıbyan Hocalarına Dair Talimât*, İstanbul, 1283.
- "Mektep Seyirleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. V, s. 380.
- Muallim Fikret, "Tedrisat-ı İbtidâiye", *Vatan Gazetesi*, 21.7.1924.
- Naza, Emine, "Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. III, s. 120.
- Naza, Emine, "Nazperver Kalfa Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VI, s. 67.

- Naza, Emine, "Reisülküttap İsmail Efendi Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VI, s. 314.
- Okçuoğlu, Yusuf, "Yusuf Ağa Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VII, s. 536.
- Olgun, Tahir, "Yıkık ve Yanık Tarihî Binalardan Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi ve Mektebi", *Bilgi Yurdu*, 1939, sy. 8, s. 634-637.
- Olgun, Tahir, "Yıkık ve Yanık Tarihî Binalardan Hekimbaşı Ömer Efendi Medresesi ve Mektebi", *Bilgi Yurdu*, 1939, sy. 9, s. 663-665.
- Oktay, Ayla, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, 1987, sy. 2, s. 115-142.
- Osman Zeki, *Bizde Maârif-i İbtidâiye*, İstanbul, 1337.
- Öcal, Mustafa, "Âmîn Alayı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. III, s. 35.
- Ögel, Semra, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", *Türk Kültürü*, Eylül 1963, sy. 11, s. 37-41.
- Öntuğ, Mustafa Murat, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sy. 3, s. 132-154.
- Örs, Gülferah, "Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi SBE, 1985.
- Özcan, Tahsin, "Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, (12-15 Nisan 1999), Tebliğler*, İstanbul: IRCICA, 2001, s. 133-143.
- Özdemir, Rifat, "Ankara'da Eğitim ve Öğretim (1785-1840)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1988, c. II, sy. 2, s. 161-188.
- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.
- Özturna, Fikret, "Sinan Dönemi Sıbyan Mektepleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1991.
- Özyılmaz, Ömer, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları: Manzume-i Tertib-i Ulum, Tertibu'l Ulum, Kaside fi'l-Kütübi'l Meşhure fi'l Ulum, Kevakib-i Seb'a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulum İsimli Eserine Göre XVII ve XVIII. Yüzyıllarda*, Ankara, 2002.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, 1966.
- Piyale, Mesut, "Trabzon'da Eğitim ve Kültür Hayatı (1839-1923)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Reyhanlı, Tülay, "Osmanlı Mimarisinde İmâret: Külliye Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1976, c. XV, sy. 1-2, s. 121-129.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye 1316 Sene-i Hicriyesine Mahsustur*, İstanbul, 1316-1321 (Bu salname toplam 6 yıl süreyle basılmış olup 1320 tarihli henüz bulunamamıştır).
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1994.
- Sakaoğlu, Necdet, "Amin Alayı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. I, s. 244-246.

- Sakaoğlu, Necdet, "Sıbyan Mektepleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VI, s. 546-547.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, 2003.
- Sandalcı, Mert, *Feyziye Mektepleri Tarihi: Feyzi-i Sıbyan'dan Işık'a*, İstanbul: Feyziye Mektepleri Vakfı, 2005.
- Sâtı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, 15 Şubat 1334 (1918), sy. 19, s. 654-665.
- Selim Sabit, *Rehnümâ-yı Muallimîn, Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usul-i Tadrîsiye*, İstanbul, 1299.
- Sıbyan Mektebi Hocaları Efendilere İfâ Olunacak Talimât*, İstanbul, 1263.
- Sofuoğlu, Ebubekir ve Cem Tosakal, "Osmanlı Devleti'nin Kosova Eğitim Sistemi'ne Yönelik Yönetimsel Düzenlemeleri", *Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Haziran 2007, c. IV, sy. 1, s. 60-80.
- Suner, Yasemin, "Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. VII, s. 141-142.
- Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe (Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*, Karabey, Turgut ve Numan Külekçi (haz.), Erzurum, 1990.
- Sungur, Mutullah, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Isparta Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, (12-15 Nisan 1999), Tebliğler*, İstanbul: IRCICA, 2001, s. 500-509.
- Şahin, Kâmil, "19. ve 20. Yüzyılda Adana İslam Sıbyan Mektepleri Üzerine Gözlemler", *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, (Adana, 20-24 Kasım 1991)*, s. 445-456.
- Talu, Reşat Ekrem, "Mektebe Başlayış", *Resimli Tarih Mecmuası*, 1952, c. III, sy. 35, s. 1864-1868.
- Tanyer, Turan, *Taş Mektep*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Mehmet Ö. Alkan (haz.), Ankara, 2000.
- Taşkın, Ünal, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Bahar 2008, c. I, sy. 3, s. 343-366.
- Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatı*, İstanbul, 1329.
- Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vazifesine Dair Talimatname*, İstanbul, 1330.
- Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, c. II, s. 456- 475.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK, 1993.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Ankara: TTK, 2003.
- Unat, F. Reşit, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK, 1965.
- Ülgen, Ali Saim, *Edirne Selimiye Arastası Mektebi*, 1947.

- Ülgen, Ali Saim, *Yenibahçe Şah Huban Kadın Türbe ve Mektebi*, 1945.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Sıbyan Mektepleri", *Ülkü*, 1949, c. III, sy. 31, s. 12-13.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Sıbyan Mekteplerinde Törenler", *Ülkü*, 1949, c. III, sy. 32, s. 16-17.
- Ülkütaşır, M. Şakir, "Eğitim Tarihimizden Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, 1965, c. III, sy. 33, s. 594-600.
- Ünver, A. Süheyl, "Süleymaniye Külliyesinde Darüşşifa Tıp Medresesi ve Darülakakire Dair", *Vakıflar Dergisi*, 1942, c. II, s. 196-208.
- Ünver, A. Süheyl, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul, 1946.
- Ünver, A. Süheyl, *Fatih Devri Hamlelerine Umumi Bir Nazar*, İstanbul, 1953.
- Yazıcı, Nesimi, "Osmanlı Son Dönem Taşra Medreseleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi, (12-15 Nisan 1999), Tebliğler*, İstanbul: IRCICA, 2001, s. 581-599.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyele-ri", *Türk Kültürü*, Mart-Nisan 1981, sy. 219, s. 262-271.
- Yıldırım, Nuran, "Askerî Eczacı Yetiştiren İki Okul: Haydarpaşa Hastanesi'ndeki Eczacı Sınıfı ve Tımarcı Sıbyan Mektebi", *Güncel Eczacılık*, 1993, sy. 5, s. 20-21.
- Yolalıcı, M. Emin, "Maarif Salnâmelerine Göre Trabzon Vilâyeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 1994, sy. 5.
- Yurtseven, Necmettin, "Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si", Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri*, V, İstanbul, 1983.
- Zengin, Salih Zeki, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)*, İstanbul, 2004.

The History of Primary Education in the Ottoman Empire

Mefail HIZLI

Abstract

The *Sıbyan Mekteps*, which refer to level below the *medreses* in the education system of the Ottoman Empire, were in function until the Republican period. Their number exceeded the number of the *medreses* and they stretched extensively over Anatolia. There has been a recent surge in the academic research concerning these schools. In order to attain precise information about their context, however, these schools have to be treated as local studies, and the archives, charters of *waqfs* and court records should be scrutinized. Easier access to various documents in the Prime Ministry Ottoman Archives, charters of *waqfs* in the Directorate General of Waqfs and court records in various cities has facilitated the groundwork for studies conducted on the *Sıbyan Mekteps* as well as *medreses*.

Recently, some Masters theses have been written on the history and the functioning of the *Sıbyan Mekteps*. Though remaining low in number, they allow for a gradual clarification of our deficient knowledge in the field. As it may be seen in the bibliography provided at the end of this article, the studies directly dealing with these schools are relatively scarce. Taken as a whole, it can be claimed that our information on the general history of the *Sıbyan Mekteps*, their functioning, classification and architectural structure remains insufficient. On the other hand, we have good reason to expect a proliferation of the studies that will treat these schools from different perspectives in near future.

Keywords: Ottomans, Primary Education, Sıbyan Mekteps, Academic Research, Bibliography

Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi

Mefail HIZLI

Özet

Osmanlılarda medreselerinin bir önceki basamağını oluşturan sıbyan mektepleri örgün bir yapı içinde Cumhuriyet devrine kadar yaşamış kurumlardır. Osmanlı coğrafyasında kurulan medreselerin en az birkaç katı kadar inşa edilen mekteplerin en yoğun olduğu bölge Anadolu idi. Bu mektepleri konu alan akademik araştırmalar son dönemlerde artmaya başlamıştır. Yöresel çalışmalar biçiminde ele alınması gereken mektepler konusunda daha sağlıklı bilgilere ulaşabilmek için arşiv, vakfiyeler ve mahkeme sicillerinin mutlaka tetkik edilmesi gerekmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif belgeler ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiyeler ve muhtelif şehir mahkeme sicillerinin artık kolayca ulaşılabilir olması, medrese konusunda olduğu gibi sıbyan mektepleri konusundaki araştırmaların da giderek artmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı sıbyan mekteplerinin tarihine ve işleyişine dair son zamanlarda az sayıda da olsa lisansüstü tezlerin hazırlanması bu konuda belirsiz ve eksik olan bilgilerimizi giderek netleştirmemize imkân tanımaktadır. Çalışmamızın sonunda yer alan bibliyografyada da görüleceği üzere, sıbyan mekteplerini doğrudan konu edinen araştırmaların sayısı oldukça azdır. Yapılmış olan çalışmaların içerikleri bir bütün olarak incelendiğinde ise; Osmanlı sıbyan mekteplerinin genel tarihi, sistemin işleyişi, katalog tasnifleri, mimari yapısı vs. konulardaki bilgilerimizin halen yetersiz olduğu söylenebilir. Bununla birlikte her geçen gün, yurtiçi ve yurtdışında mektepleri değişik yönleriyle ele alacak araştırma ve incelemelerin yapılacağına dair ümidimiz giderek kuvvetlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, İlk Öğretim, Sıbyan Mektepleri, Bilimsel Araştırmalar, Bibliyografya

